

Martin Schwarz Lausten

Overrabbineren. En biografi om Max Friediger, 2025. København: Gads Forlag. 399 kr.

Martin Schwarz Lausten (MSL), dr.theol. og professor emeritus i kirkehistorie, har skrevet en biografi om overrabbineren Max Friediger (1884-1947), født i Ungarn. Indledningen koncentrerer sig om den skriftlige beretning, som Max Friediger som ansøger i 1919 blev præsenteret for af Det Mosaiske Troessamfunds repræsentantskab. Menigheden omfattede de ortodokse jøder, gamle danske jødiske familier og flygtede østjøder. Sidstnævnte var et socialt problem for menigheden og for stat og kommune, fordi det var fattige forfulgte indvandrere fra Østeuropa, især Rusland. Repræsentantskabet ønskede en smidig rabbiner, der både kunne tilfredsstille de ortodokse medlemmer og som samtidig kunne betjene de øvrige, som MSL med et nutidigt ord kalder "kulturjøder". MSL bemærker, at det "er nærliggende at sammenligne med de nutidige forhold i folkekirken" (s. 12).

Der er tale om et forskningsbidrag, der ud over det personalhistoriske har fokus på kirke- og besættelsestidshistorie. Man kunne have ønsket en indledende forskningsoversigt, som placerer denne biografi i et større sammenhæng. Større skrifttyper ville også have hjulpet læseren. Dokumentation med kilder og litteratur, forkortelser, billedoversigt, omfangsrige noter og personregister fylder cirka 100 sider (ud af 436 sider). Det ses, at MSL er af den "gamle skole" med omfattende kildebehandling.

MSL's biografiske metode stemmer overens med prof. dr.phil. Poul Bagges forståelse (fra eksempel til helhed) i "Teori og metode" (*Hist. Tidsskr.* 12. rk., 3. bd., 1968, s. 465-468): Eksemplet Max Friediger, som rabbiner og offentlig person, kaster lys over en dansk jødisk menighed, antisemitismen og tidens sameksistens med landets øvrige borgere, herunder de religiøse forhold.

Friediger mente, at forholdet mellem jødedom og kristendom var udtryk for hver sin vej til den almægtige skabende Gud. Dermed sagt: "Gud er både jøders og kristnes Gud. De er børn under den fælles fader ... (Mal 2,10)" (s. 294). Overrabbineren var økumenisk indstillet og upolemisk i sit forhold til kristendommen med forskellen i synet på Messias. Den grundtvigske bevægelse og N.F.S. Grundtvigs tanker interesserede Friediger. Religiøst var Friediger konservativ og i bibelsyn fundamentalist.

Friediger var allerede ved ansættelsen i 1920 oppe imod to foreninger, som udtrykte antisemitisme i deres skrifter og blade: Dansk Forening til Fremmedelementernes Begrænsning og Det unge Danmark. Sidstnævnte bestod af unge konservative teologer, jurister og andre akademikere. Senere i bogen skildres f.eks. fordomme mod jøder med Askov Højskoles forstander, J. Th. Arnfred, som enkeltstående eksempel. MSL lægger ikke fingrene imellem. Det går igen i hele bogen.

MSL vil vise, hvorledes Friediger klarede den stigende antisemitisme i det danske samfund og med sit forsvar for jødedommen skærmede den jødiske menighed. Friediger var kulturåben og mente, at det var pga. manglende oplysning, når modsætningen mellem jøder og kristne kom frem i lyset og endte i antisemitisme. Derfor holdt han mange foredrag i folkelige foreninger og kristne menigheder og blev en del af det offentlige liv i Danmark.

Friediger betragtes i bogen som et forbillede, og den ligger dermed i forlængelse af MSL's bog *Biskoppen og jødefølgelserne. Hans Fuglsang-Damgaards kamp mod antisemitismen i 1930'erne og 40'erne*, som udkom i 2020. (Denne bog bliver ikke nævnt i litteraturlisten, selvom den flittigt anvendes i noter). Disse to forbilleder, som er fine bidrag, er stadig relevante med hensyn til vor tids antisemitisme. Begge talte i befrielsesdagene maj-juni 1945 om trofastheden overfor Gud midt i lidelse og tab og om at undgå hævn men fremme retfærdigheden i efterkrigstidens opgør (jf. s. 235ff.).

Biografien om Friediger er fyldt med mange detaljer. Først familien, uddannelse og doktorgrad, feltrabbiner under Første Verdenskrig, ansættelse som overrabbiner med indblik i den danske jødiske menigheds religiøse liv, dernæst en beskrivelse af antisemitismens udvikling, som er et vigtigt emne i MSL's seks bind om de danske jøders historie (1992-2007), så Friedigers utrættelige hjælpearbejde for tyske jøder på flugt fra nazismens åg, tillige hans mange foredrag i den jødiske menighed for at holde "en sund jødisk ungdom" på sporet, endelig hans udenlandske forbindelser til jødiske forskere (A. Einstein, M. Buber) og faglige kendskab til jødisk historie, der bragte ham i kontakt med danske forskermiljøer. Volden i Palæstina var han imod, og med sin kulturelle og religiøse jødedom var han overbevist om et liv i fordragelighed mellem jøder og arabere, samt den europæiske kulturs overlegenhed overfor den arabiske, dengang opfattet som en beduinkultur.

Fængsling og ophold, først i Horserød-lejren og siden i koncentrationslejren Theresienstadt, kom som et hårdt slag i 1943, men efterfulgtes af den opløftende hjemkomst, nationalfølelsen og det store oplysningsarbejde med bl.a. radioforedrag om jødedom. Til slut medtages begravelsen af Friediger i 1947. Hans helbred skrantede efter opholdet i Theresienstadt. Deltagelsen i begravelsen repræsenterede flere sider af samfundet, hvilket kaster lys over, hvor bredt Friedigers virke udfoldede sig i landet.

I de sidste kapitler kommer MSL ind på Friedigers venskab med biskop Fuglsang-Damgaard (jf. s. 296f., 327). Forholdet er også beskrevet i MSL's bog om biskop Fuglsang-Damgaard og nævnes i min anmeldelse (*Rambam*, nr. 30/2021, s. 119-113). Venskabet fungerede pga. gensidig respekt og ud fra den erkendelse, at en religionsamtale blev tillidsfuld, hvis begge parter klart formulerede deres tro i stedet for at pakke den ind. Biografien er et væsentligt forskningsbidrag, der giver et solidt kendskab til overrabbiner Friedigers ydende personlighed og danske jøders forhold i mellemkrigstiden.